ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 4, August 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.918

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 05.06.2020 Kabul Tarihi: 21.07.2020

Atıf Künyesi: Nurgül Yıldırım, "Demir Çağında Göçün ve Ticaretin Şekillendirdiği Coğrafya "Kuzey Levant", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 2219- 2246.

Demir Çağında Göçün ve Ticaretin Şekillendirdiği Coğrafya "Kuzey Levant"

Northern Levant Region Shaped by Migration and Trade in The Iron Age

Dr. Nurgül Yıldırım

ORCID No: 0000-0002-4692-2823

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Öz: Suriye'nin Halep Kenti ve kuzeyinde Amanos Dağları'na kadar uzanan Kuzey Levant coğrafyası Eskiçağın iki önemli kültürel etkileşim dinamiğini oluşturan göç ve ticaret açısından oldukça merkezi bir konumda yer almıştır. Sahip olduğu bu konumu özellikle Eskiçağın ticaret istasyonlarında gözlemlenen zengin kültürel çeşitlilikle taçlandırmış olan bölge, günümüzde olduğu gibi, Eskiçağlarda da güçlü bir ticari saha ve buna koşut gelişen önemli bir siyasi coğrafya olarak tanımlanmıştır. Bölgenin bu siyasi geleneğinin başlangıcı MÖ II. Binyıl ortalarında Alalah, Mukiş ve Suriye'de Halep başkentli kurulmuş olan Yamhad Krallığına kadar uzanmıştır. MÖ I. Binyıl başlarında tüm Anadolu'da büyük bir göç dalgası yaratan Deniz Kavimleri/Ege Göçleriyle yeniden şekillenen sosyo-kültürel ve siyasi ortam Kuzey Levant'ı yani Suriye ve kuzeyinde yer alan coğrafyayı da etkilemiş, Amik Ovası ve Suriye coğrafyasında, özellikle Arami göçleriyle birlikte Arami krallıkları kurulmaya başlamıştır. Merkezi otoriteden yoksun Kuzey Levant bu dönem Asur otoritesinin ardından sırasıyla Babil egemenliği ve Pers hakimiyeti altına alınmıştır. İskender'in seferi sonrasında ise incelenen bölge hem siyasi hem de demografik açıdan büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu çalışma kapsamında incelenen Amik Ovası ve özellikle Kuzey Suriye'de ön plana çıkan krallıklar ve ticarî merkezler öncelikle Asur kral yıllıkları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Eskiçağ özelinde geniş bir tarihi süreci kapsayan bu çalışmada hem filolojik belgelerin hem de arkeolojik bulguların ışığında kabaca Kuzey Levant coğrafyasının Demir Çağı boyunca göçler ve ticaretle şekillenmesinin genel hatlarıyla kronolojik analizi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eski Doğu Akdeniz, Alalah, Arami Göçleri, Yeni Asur

Abstract: The North Levant region stretching to the city of Aleppo in Syria and the Amanos Mountains in the north, which constitutes two important cultural interaction dynamics of the prehistoric period, has a very central position in terms of migration and trade. The region, which has crowned its position with the rich cultural diversity observed especially in the trade stations of the prehistoric period, has been described as a strong

commercial area and an important political region developing in parallel with it, as it is today. The beginning of this political tradition of the region dates back to the Yamhad Kingdom, which was established in the mid-2nd millennium BC in Alalah, Mukish and Syria with the capital of Aleppo. The socio-cultural and political environment that was reshaped by the Sea tribes/Aegean migrations that created a great migration wave in Anatolia at the beginning of the 1st millennium BC also affected the Northern Levant, namely Syria and the region located in the north, and Aramean Kingdoms began to be established in the Amik plain and the Syrian region, especially with the migrations of Arameans. Devoid of central authority, the Northern Levant was dominated by Babylon and Persia, respectively, following the Assyrian rule in this period. Following Alexander's campaign, the region studied underwent major changes both politically and demographically. Amik Plain and especially the kingdoms and commercial centers that come to the forefront in Northern Syria have been examined primarily considering the Assyrian King yearbooks. In the light of both philological documents and archaeological findings, this study, which covers a broad historical process in the prehistoric period, has aimed to provide a general chronological analysis of the shaping of the region in Northern Levant during the Iron Age.

Keywords: Ancient East Mediterranean, Alalakh, Aramean migration, Neo-Assyria

Giriş

Bereketli Hilal olarak tanımlanan bölgenin kuzey sınırını oluşturan ve Amik Ovasıyla birlikte kabaca günümüz Hatay kentini de içine alan “Kuzey Suriye” kullanımı Eskiçağ araştırmalarında siyasi bir tanımlama olmaktan çok coğrafi bir kavram olarak değerlendirilmiştir.¹ Anadolu ve Mezopotamya’dan coğrafi açıdan farklı olan Kuzey Suriye hem kuzey – güney, hem de doğu – batı doğrultusunda farklı coğrafi yapılara sahip olmuş, batıdaki Akdeniz kıyı şeridi dağlarla deniz arasında sıkışmış dar bir koridor halini almıştır. Bu koridor boyunca Doğu Akdeniz’in en önemli liman kentleri olan Biblos, Sayda, ve Tire gibi önemli liman kentleri kurulmuştur. Amanos Dağları ise Kilikya bölgesiyle Kuzey Suriye’yi birbirinden ayıran doğal bir set görevi görmüştür. Bu görevini uzunca bir zaman diliminde sürdüren Amanos Dağları sadece coğrafi bir engel olmayıp sosyo-kültürel ve siyasi bir sınır görevi de görmüştür.² Bu çalışmada da sıkça değinilecek olan Levant kullanımı kabaca Doğu Akdeniz sahil şeridini, Kuzey Levant ise genel olarak Suriye ve özellikle Halep Kuzeyi ile Amanos Dağları arasındaki alanı tanımlamada kullanılmıştır.

Amanos Dağları ve yakın çevresiyle ilgili ilk kayıtlar Akadlılar dönemine tarihlenirken, Akad krallarının bu kayıtları Anadolu’da ön tarihin başlamasına da zemin hazırlamıştır. Anadolu’nun tarihi süreçleri ise Orta Tunç Çağının sonlarına doğru Asur Ticaret Kolonileri döneminde Mezopotamya-Anadolu arasında devam eden sistemli bir ticari faaliyetle gerçekleşmiştir. Mezopotamya ve Anadolu arasında gelişen bu önemli ticari ağın Doğu Akdeniz kıyılarında gelişen kentlere ulaşması ve Kuzey Suriye üzerinden Anadolu’ya ulaşılabilir olması bu dönemde inceleme konusu olan bölgeyi ayrıca değerli kılmıştır.

¹ Gary G. Miller, *The Tigris and Euphrates: Rivers of the Fertile Crescent*. Crabtree Publishing 2010, s. 4–14; Ercüment Yıldırım, “M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye” *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5/8, 2012, s. 1386.

² Potts, Daniel T., *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. John Wiley & Sons, 2012, s. 774–776; Ercüment Yıldırım, “M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye” *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5/8, 2012, s. 1387.

Amik Ovası, Asi Deltası ve Kuzey Suriye'yi içine alan Kuzey Levant toprakları Asur Ticaret Kolonileri dönemi sonrasında da Eskiçağ için öz kaynakları ve kara-deniz ticareti açısından oldukça elverişli bir coğrafyaya sahip olmasıyla özellikle dönemin büyük güçleri Hitit ve Mısır arasında yaşanılacak mücadelenin de temel nedeni olmuştur. Bu mücadele öncesinde incelenen bölgede kurulmuş olan özellikle Mukiş ve Yamhad Krallığı gerek ticari potansiyeli gerekse de öz kaynakları açısından oldukça zengin bir ekonomik yapı sergilemiştir. Yerel halkın çoğunluğunu Hurrililer'in oluşturduğu bu coğrafya Hint-Avrupa kökenli halklar olan Mitanniler'in göçüyle birlikte demografik bir değişime uğramakla kalmamış, siyasi açıdan da Mitanniler'in³ nüfuzu altına alınmıştır.

Bereketli topraklarıyla Kuzey Levant coğrafyası Mısır ve Hitit arasında uzun süren mücadeleler ardından tarihin bilinen ilk uluslararası barış antlaşmasının da konusunu oluşturmuştur. Bu antlaşma sonrasında kısa bir süre Hitit egemenliğinde kalan Kuzey Suriye coğrafyası, Demir Çağıyla MÖ 1200'lü yıllarla birlikte büyük bir göç dalgasının siyasi ve kültürel etkisi altında kalmıştır. Bu Deniz Kavimleri göç dalgasıyla birlikte Anadolu unsurları olan Hurri, Hitit ve Luvili halka ek olarak deniz kavimlerinden bazı halkların da artık Anadolu ve Kuzey Suriye'de etkin oldukları görülmüştür.

Amik Ovası ve Kuzey Suriye coğrafyasını demografik ve siyasi altyapı açısından asıl etkileyen göç dalgası ise MÖ 11. yüzyılda sistemli bir biçimde Güney Suriye üzerinden gerçekleşen Arami göçleri olmuştur. Oldukça karmaşık bir demografik yapının sergilendiği ve merkezi otoriteden yoksun irili ufaklı krallıkların hüküm sürdüğü bu süreçte Amik Ovası ve Kuzey Suriye coğrafyası döneme ilişkin arşivlerde özellikle zengin ticaret hacmi ile ön plana çıkmıştır.

Pers egemenliğinde Kilikya ve Suriye satraplıklarının siyasi etkinliği altında kalan inceleme konusu olan coğrafya, Helenistik dönemle birlikte Seleukoslar'ın büyük imparatorluklarının krali merkezini içinde barındıran önemli bir coğrafya olarak karşımıza çıkmıştır. Sahip olduğu bu coğrafi avantajla hem halklar hem de tüccarlar için bir cazibe merkezi haline gelen Halep kuzeyi ve Amik Ovası coğrafyası neredeyse çağlar boyunca önemini kaybetmemiştir. Bu önemi dikkate alınarak Demir Çağı öncesinde ve sonrasında siyasi ve demografik görünüme genel hatlarıyla değinilmiştir.

1. Demir Çağı Öncesinde Genel Hatlarıyla Amik Ovası ve Kuzey Levant'a Ait İzler

Anadolu ve Kuzey Levant ekseninde MÖ II. Binyılı siyasi ve kültürel açıdan etkileyen temel dinamiklerin yine göç ve ticaret olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. MÖ II. binyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen ve Anadolu'nun yazılı tarihi sürecini başlatan Asur Ticaret Kolonileri

³ Mitanni coğrafyası genel hatlarıyla, ortasında Habur kollarının meydana getirdiği üçgen olmak üzere, Fırat kavisi ve Dicle'nin üst kesimleri arasında yer almakta ve toprakları Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt illerini içermekte, kuzeyinde Elazığ ilindeki İšuwa ve Alše ile komşu olarak belirlenen alanı kapsamıştır. Asurca ve Babilce vesikalarda Hanigalbat olarak kaydedilen Mitanniler, Hititce kaynaklarda Mitanni veya Hurri olarak kaydedilmişlerdir. Kendilerini Maiteni olarak adlandıran bu kavim ve devlet ile ilgili kaynaklara Nuzi arşivi (Kerkük yakınları) ve Hatay'daki Alalah'ta (Açana Höyük-Hatay) bulunan çivi yazılı Akadca tabletlerden ulaşılmıştır. Kapsamlı arşivlerinin çoğu yaklaşık 1500-1350 yıllarına, Arrapha'nın Mitanni derebeyliğinin yönetiminde, ona bağlı olduğu döneme tarihlenir. Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu* (M.Ö. 3000-330), Türkiye İş Bankası Yayınları, Cilt I-II, İstanbul, 2012, s. 374.; Nurgül Yıldırım, "Mitanni Kralı Tušratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Archivum Anatolicum*, 11/1, 2017, s. 151-168.; Nurgül Yıldırım, "Kölelikten Efendiliğe Sürgünden Krallığa Doğu Akdenizli Bir Kralın Otobiyografisi "Alalah Kralı İdrimi", *Hatay (Anavatanı Katılışının 80.Yıl Armağanı)*, ed. Ahmet Gündüz, Süleyman Hatipoğlu, Haydar Çoruh, Hiper Yayınları 2019, s. 375-391.

Dönemi, hem yaşanan ticari faaliyetleri hem de bu faaliyetlere koşut ilerleyen demografik değişimi günümüze kalan çok sayıdaki Eski Asurca tablet aracılığıyla aktarmıştır. Bu belgelere göre, Asur ticaret kervanları Anadolu’ya giriş ve merkez Kaniş’e (Kültepe/Kayseri) ulaşmak için izlemiş oldukları rotada Karkamış ya da Karkamış’ın güneyindeki Halpa (Halep) kentlerini kullanmışlardır. Ticaretin zamanla dönem teknolojisine bağlı gelişimi sayesinde Kuzey Levant, bugünkü Afganistan, Tacikistan ve daha doğudaki topraklardan aynı zamanda kuzey doğuda Baykal ve Baykaş göllerinin bulunduğu bölgeden gelen ticaret yolları, Mezopotamya’da Zagros dağlarını ve Dicle nehrini aşp, Fırat kıyısında bulunan şehirleri de içine alarak Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşmış, buradan deniz yoluyla Alaşiya’yı (Kıbrıs)⁴ da içine alan büyük ticaret rotası ortaya çıkmış ve Avrupa içlerine uzanmak üzere, Avrupa’nın Orta Akdeniz’deki limanlarına kadar ulaşmış geniş bir ticari ağı kilit istasyonlarını bünyesinde barındırmıştır. Sahip olduğu bu ticari üstünlük günümüz Hatay ve Kuzey Suriye coğrafyasının Eskiçağın büyük uygarlıkları için bir cazibe merkezi haline gelmesinin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla bu ticaret döneminden sonra Anadolu’da kurulmuş ilk büyük merkezi yapı olan Hititler de, dönemin diğer büyük güçleri Mısır ve Babil ile Doğu Akdeniz sahil şeridinde egemenliği sağlamak adına büyük mücadelelere girişmiştir.

Eski Hitit Devleti Dönemi’nde (MÖ 1650-1500) Suriye ve yakın çevresini etkileyen en önemli politik unsurlardan biri Yamhad/Halep Krallığı olmuştur. XVIII. yüzyılda Fırat’ın doğusunda Hurriler, Suriye’nin büyük kısmında ise Batı Semitik bir toplum olan Amoritler/Amurrular hakim nüfus yoğunluğunu oluşturmuştur.⁵ XVII. yüzyılın ortasında Orta Anadolu’da Hitit Devleti kurulduğunda rakibi öncelikle Kuzey Levant’daki Yamhad Konfederasyonu olmuştur. Başta Halep’in bulunduğu bu konfederasyonun içerisinde vasal ya da müttefik statüsünde dönemin küçük krallıkları Alalah/Alalha⁶ (Tel-Açana), Karkamış⁷,

⁴ James D. Muhly, “The Land of Alashiya: References to Alashiya in the Texts of the Second Millennium B.C. and the History of Cyprus in the Late Bronze Age”, *Practica of the First International Cyprological Congress Practika*, Lefkosia 1972, s. 201-219.

⁵ Jean R. Kupper, “Northern Mesopotamia and Syria”, *CAH* 2.I, 1973, s.21vd.; Hasan Peker, Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2009, s. 11.

⁶ Açana Höyükte Sir Leonard Woolley tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Mukış Krallığı hakkında detaylı bilgi verecek tabletlere ulaşılmasını sağlamıştır. Höyüğün VII. ve IV. kültür katlarından ulaşılan tabletler literatürde Alalah Tabletleri olarak geçmektedir. Bu tabletlerden VII. tabakada ele geçenler Yamhad Krallığı’na (yaklaşık olarak MÖ 1750-1700), IV. tabakadaki tabletler Mitanni egemenliği dönemine (yaklaşık olarak MÖ 1500-1450) tarihlendirilmektedir. Leonard Woolley, *Alalah an Account of The Excavations at Tell Atchana in The Hatay 1937-1939*, Oxford University, 1955.; Leonard Woolley, *A Forgotten Kingdom*, A Pelican Book, (1953).; Jussi Aro, “Remark on the Language of The Alalah Texts, *AfO* VII, 1954-1956, s. 361.; D. John Wiseman, *The Alalah Tablets*, BIAA-Ankara-London 1953.; Michael C. Astaour, “Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography” *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 22, No. 4 - Oct.1963, s. 229.; Sidney Smith, *The Statue of İdrimi*, BIAA-Ankara- London 1949.

⁷ Hasan Peker, “ Karkamış Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı. 4, 2005, s.34-43.

Qatna⁸ (Tel Mişrife), Ugarit⁹ (Ras-Şamra), Emar¹⁰ (Tel Meskene), Ebla¹¹ (Tel Mardik) ve Tunip¹² yer almıştır.¹³

Merkezi idare sistemlerini yeni kurmuş olan Hititler'in beklemedikleri bir saldırı sonucu Suriye'nin kuzeyindeki topraklara ulaşmaları I. Hattuşili'nin yıllıklarındaki kayıtlara göre öncelikle Alalha (Alalah/Açana Höyük/Hatay) kentini ele geçirmeleriyle başlamıştır. Buradan ilerleyerek Halpa/Halap (Halep) kentine ulaşan Hititler, aynı zamanda Yamhad Krallığı'nın da merkezine ulaşmışlardır. İrili ufaklı birçok krallığı bünyesinde barındıran Yamhad Krallığı'na ulaştıkları güzergahta kurulmuş olan Alalah ise Mukiş Krallığının krali merkezi olarak kabul edilmiştir. Yamhad Krallığı varlığını uzunca bir zaman Hitit ve Mısır arasındaki siyasi çekişmedeki tampon bölge olması ile devam ettirebilmiştir. (Harita 1-2) İncelenen coğrafya ile ilgili aydınlatıcı olan önemli bir belge Mukiş Kralı İdrimi'nin yazıtı olarak değerlendirilmektedir. Bu yazıtta Alalah IV tabakasından ulaşılmış ve bu yazıtlı heykel yaklaşık olarak MÖ 16. yy. sonlarında Mukiş kralı olduğu düşünülen, kendisini Alalah ve Mukiş kralı olarak tanıtan Kral İdrimi'ye ait yazıtlı heykel olarak kabul edilmiştir.¹⁴ (Resim 1/ Harita 3-4) Yazıt İdrimi'nin bir tür otobiyografisi niteliğinde değerlendirilmektedir. Bu otobiyografik yazıt, İdrimi özelinde yaşanan coğrafyayı tanımlaması ve bu kralın dönemine ait güç dengelerini özetlemesi adına oldukça yararlı bir kaynak sunmaktadır. Bu dönemde Suriye topraklarında Hitit için tehdit unsuru olan Hurri'lerin yanı sıra Yamhad Krallığına bağlı krallıkların da kendi aralarındaki mücadelelerin kaydı aktarılmıştır. Yazıtın girişinde İdrimi, yaşadıkları bölgeden bir saldırı sonucu uzaklaştırıldıklarını ve Emar (Tel Meskene) kentine sığınmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Kral İdrimi, yazıtının devam eden satırlarında, zorlu bir mücadeleye başladığını, çöller aştığını, Sutu, Kenan diyarı¹⁵ ve Halep kentlerinden geçtiğini ve buralardan kendine savaşmak için gerekli desteği sağlayacak kişiler topladığını şu ifadelerle belirtmiştir:

¹⁵⁻³⁴ “Çölü geçtim ve Sutu savaşçıların arasına geldim. Geceyi onlarla, üstü örtülü harp arabamın içinde geçirdim. Ertesi gün tekrar yola düştüm ve Kenan (memleketine) gittim. Ammiya şehri Kenan memleketindedir. Halep'ten, Mukiş'ten, Ni'i ve Nuhaşşe'den¹⁶ gelen

⁸ Halep'in 150 km kadar güneyine yerleştirilen merkez ile ilgili olarak bkz. Jean Bottero, "Les Inventaires de Qatna", *RHA* 43, 1949, s. 137-215.

⁹ Benno Landsberger, "Ras Şamra'da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (çev. : Şükrü Akkaya), Cilt 1, S. 1, Ankara 1942, s. 85-90.

¹⁰ Halep'in 75 km güneydoğusunda, Fırat Nehri kıyısında yer alan Emar ile ilgili bkz. Betina Faist - Ursula Finkbeiner, "Emar, Hitit Egemenliğinde Bir Suriye Şehri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, 1000 Tanrılı Halk, Bonn 1999, s. 474-477.

¹¹ Halep'in yaklaşık 55 km güneybatısına lokalize edilen Ebla ile ilgili olarak bkz. Lucio Milano, "Ebla: A Third-Millennium City-State in Ancient Syria", *CANE* II, 2000, s. 1219-1230.

¹² Tunip Tel Aşarneh? (Tell Acharneh) Orta Ası Vadisinde, Halep'in yaklaşık 120 km güneybatısında, Modern Hama kentinin 35 km kuzeybatısına lokalize edilmiştir. M. C. Astour tarafından Hama'ya lokalize edilen merkezle ilgili olarak bkz. Michael C. Astour, "The Partition of the Confederacy of Mukiş-Nuhaşşe-Nii by Šuppiluliuma: A Study in Political Geography of the Amarna Age", *Orientalia* 38, 1969, s. 394.

¹³ Hasan Peker, *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 13vd.

¹⁴ İdrimi yazıtı ile ilgili bkz. "The Akkadian Inscription of Idrimi", *JANESCU*, Volume 8: 1976, New York 1977, s.67-68.; Cemil Bülbül, *Alalah Buluntularının MÖ. 2. Binyıl Anadolu Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi) Afyon 2009, s. 55-62.

¹⁵ Kenan Diyarı, Günümüz İsrail, Filistin ve Lübnan toprakları ile Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kıyı kesimlerini kapsamaktadır. Yazıtta Kenan diyarı yakınında İdrimi'nin ilerlediği toraklardan biri olarak kaydedilen Ammiya, Kuzey Kenan'da Halep'in güneyinde bir yerleşim birimi olarak tanımlanmıştır. Tremper Longman, *Fictional Akkadian Autobiography: A Generic and Comparative Study*, Eisenbrauns-Winona Lake, 1991, s. 121.

¹⁶ Kralın ulaştığı kentlerden Ni'i: n-<i>-y /ni-ya Halep ve Ğabbul Nehri arasındaki kent olarak tanımlanırken; Nuhaşşe: ngs olarak III. Tutmosis dönemindeki Mısır kayıtlarında yer almıştır. Kent, yine aynı kralın kayıtlarına

insanlar Ammiya’da yaşıyorlardı ve onlar benim kendi efendilerinin oğlu olduğumu anladıkları zaman, etrafımda toplandılar. Ben onlara şöyle dedim: “Ben sizin lideriniz oldum.” Daha sonra Hapiru savaşçıları arasında yedi sene oturdum. Kuşları azad ettim ve fal açtırdım. Yedinci yılda Fırtına Tanrısı benim yanımda oldu, bu yüzden ben gemiler yaptım ve askerlerimi onlara bindirdim ve denizde Mukiş’e doğru yol aldım. Hazi¹⁷ Dağında karaya ulaştım ve sahile çıktım...”

Yolculuğa başlamasından 7 yıl sonrasında kral, Fırtına Tanrısının yardımıyla gemiler yaptığını ve bu gemileri, oluşturduğu küçük ordusuyla doldurduğundan bahsetmiştir. Rotasını, yazıtında belirttiği üzere baba toprağına, yani Mukiş’e yönelttiğini, burada, özellikle, Alalah’ta önemli yardımlar gördüğünü kaydetmiştir. Yazıtın ilerleyen satırlarında İdrimi, Hatti ülkesine karşı başarılı bir sefer düzenlediğini paylaşılarak, Alalah’a döndüğünü ve kral olduğunu ilan etmiştir. Alalah’da yeniden otoriteyi sağlayan İdrimi’nin ölümünden sonra Alalah tahtına oğlu Niqmepa geçmiş ve başarılı ticari antlaşmalar gerçekleştirmiştir. Niqmepa’nın ardından tahta çıkan II. İlimilimma ile İdrimi hanedanlığı yaklaşık olarak MÖ 1330’larda son bulmuştur. Hititler tarafından ele geçirilen Alalah, Hitit’li valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. I. Murşili’nin önce Halep’i ele geçirerek Yamhad Krallığı’na son vermesi sonrasında Babil’i ele geçirmesi Telepinu Fermanı’nı da şöyle kaydedilmiştir:

“²⁸⁻²⁹) O Halab’a gitti. ve Halab’ı yendi. Ve Halab’ın NAM. RA’larını ve malını

Hattuša’ya getirdi. Arkasından O (Murşili) Babil’e gitti. ve Babil’i mahvetti.”

I. Şuppiluliuma’nın tahta geçişi ile uzun bir süre ara verilmiş olan ve Hitit Devleti’nin kuruluşundan beri izlenen Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya politikasına devam edilmiş ve bu kral zamanında bölgedeki Hitit üstünlüğü doruğa ulaşmıştır. I. Şuppiluliuma, Suriye’ye düzenlemiş olduğu ilk seferde sınırlarını Lübnan Dağları’na kadar genişletmiştir. Halep ise uzun süren bir aradan sonra tekrar II. Tudhaliya döneminde Hititler’in eline geçmiştir. Bu durum II. Murşili ile Halep kralı Talmi-Şarruma arasında yapılan antlaşmanın ilgili satırlarında şöyle kaydedilmiştir:

“⁷⁻¹¹) [Fakat (?) bundan sonra H]alab [ülkesinin kralı] [Hatti ülkesinin kralı, Büyük Kral, Tudhaliya ile] [barış y]aptı. (Daha sonra) O alaşağı oldu v[e Halab ülkesinin kralı] [Mit]anni [ülkesinin kralıyla] barış yaptı. [ve Mitanni ülkesinin kralını (?)] [ve Halab ülkesinin kralını o (yani Tudhaliya)] bu mesele yüzünden [ülkeleriyle] bi[rlikte] [yok etti ve Hala]b’ı yok etti.”

Hitit kralı I. Şuppiluliuma döneminden beri devam eden Suriye ve Yukarı Mezopotamya üzerindeki yayılma politikası III. Hattuşili ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. MÖ 1259 yılında III. Hattuşili ile II. Ramses arasında imzalanan Hitit-Mısır barış antlaşması, iki devlet arasında uzun yıllar sürmüş olan düşmanlığa son verilmesini sağlamıştır. Antlaşmanın

göre, Kadeş’in kuzeyi olarak tanımlanmıştır. Diğer kentler Asi Nehri’nin doğusuna lokalize edilmiştir. Michael C. Astaour, “Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography” *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.22/4 -Oct.,1963, s. 223.; Nadav Na’aman, *Canaan in the Second Millennium B.C.E.*, Eisenbrauns 2005, s. 199.; Sidney Smith, *The Statue of İdrimi*, BIAA-Ankara- London 1949, s. 81.; Wilfred H. Van Soldt, *The Orontes Valley in Texts from Alalah and Ugarit During the Late Bronze Age, 1500-1200 BC*, Syria, IV 2016, s. 137-144.

¹⁷ Cassius/Kel Dağı (Samandağ/Hatay) Michael C. Astaour, “Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography” *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.22/4 - Oct.,1963, s.227.

imzalanmasından 13 yıl sonra da iki ülke arasındaki bağlar Ramses'in Hattuşili'nin bir kızını eş olarak almasıyla sağlamlaştırılmıştır.¹⁸

Kadeş barışı bilinen ilk uluslararası barış antlaşması olması ve incelen coğrafyayı yani Kuzey Levant'ı konu edinmesiyle ayrıca dikkatle incelenmelidir. Zira dönemin iki super gücü olan Hitit ve Mısır'ın Kuzey ve Güney Suriye üzerindeki egemenlik çabalarının sonucunu belirtmesinin yanı sıra, kendilerinden sonraki genel siyasi ortamın da belirleyicisi olmuştur. Kadeş antlaşmasıyla Kuzey Suriye'de bulunan yerel krallıklar, bölgede bulunan her iki gücün ortak çıkarlarına birden hizmet etmeye başlamışlardır. Nitekim Hititler'in bölge üzerindeki hâkimiyetlerini tehdit eden ve gözünü Kuzey Suriye'deki ticaret yollarına diken Assurlar büyük bir güç olarak belirmişlerdir.

Suriye Bölgesi'nin ekonomik zenginliğinin altında özkaynakları ve bu özkaynakların ticari değeri yatmaktadır. Suriye, özellikle kuzey bölgesi, "bereketli hilal"ın bir parçası olmuş, kıyı şeridindeki Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları, özellikle Mısır ve Mezopotamya'da yoğun talep gören sedir, selvi ve çam ağaçları açısından oldukça verimli bir kaynak sunmuştur. Kuzey Levant'ın verimli topraklarında üzüm ve zeytinciliğin elverişli işlenmesi, belgelere yansıdığı ölçüde şarap ve zeytinyağı ihracatında özellikle tercih nedeni olduğunu göstermiştir. Bunlara ek olarak bu coğrafyada ahşap üretimi, madenlerin işletimi ve maden işçiliği, lüks tekstil üretimiyle el sanatlarında da ileri bir seviye yakalanmıştır. Konumu ve ürün çeşitliliği Kuzey Levant'ı bölgelerarası bir değişim merkezi haline getirmiştir. Bu durumu destekler nitelikteki arkeolojik ve filolojik verilere göre bazı yerli olmayan prestij mallarının orijinleri yine Kuzey Levant'tan ele geçirilmiştir. Bunlar içerisinde Babil'den lapis lazuli (lacivert taşı), Mısır fetihlerinden gelen altın, abanoz, fildişi, sedir ağacı ve sedir yağı gibi çeşitli lüks tüketim malzemeleri bulunmuştur. Ayrıca Kuzey Levant'ın bu dönemde önemli bir ticari istasyon olduğunu Anadolu'dan Kıbrıs'a obsidyen, Lübnan'dan sedir ağacı, Sina Yarımadası'ndan turkuaz, Suriye'den Anadolu ve Mezopotamya'ya işlemeli tekstil ve mamul bakır, Filistin'den tekstil boyasında kullanılan deniz kabukluları, Kıbrıs'tan Levant ve Mısır'a ham bakır, Ege ve Suriye'den Mısır'a yağ ve şarap değişimlerine ait izler de ortaya çıkarmıştır.¹⁹ Bu dönemde hem bu ticari mallara erişim ve ihracaat hem de siyasi ve demografik yapı ile ilgili ön plana çıkan iki önemli merkez Ugarit ve Alalah olmuştur.

2. Deniz Kavimleri ve Arami Göçleriyle Demir Çağında Kuzey Levantta Değişen Siyasi ve Kültürel Görünüm

Geç Tunç Çağı'nın sonlarına doğru (MÖ 1200) gerçekleşen Deniz Kavimleri/Ege Göçleri, yalnızca büyük Hitit İmparatorluğunu yıkmamış, var olan zengin bir kültürün de göç eden halkla birlikte Anadolu'nun güneyine doğru taşınmasına neden olmuştur. Böylece Anadolu'da yıkılan merkeziyetçi yapı yerini, göçle gelen halklara ve yerli krallıklara bırakmıştır. (Harita 5-6) Bu dönemde çoğunluğu yerli halktan oluşan krallıklara, batı sahillerindeki Grek Kolonileri, Batı Anadolu'da Lidyalılar, Orta Anadolu'da Frigler ve Doğu Anadolu'daki Urartular örnek olarak verilebilmektedir. Ancak Doğu Akdeniz bölgelerinde kurulan küçük krallıklar, etnisite açısından oldukça karmaşık bir yapı sergilemiştir. Bu nüfus çeşitliliğinin ana nedenleri arasında, yıkılan Hitit İmparatorluğu'nun devamını sağlamaya çalışan beyliklerin varlığı, Deniz

¹⁸ Hasan Peker, *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 109 vd.

¹⁹ Marc Van Mieroop, *A History of the Ancient Near East, ca. 3000–323 BC*. Oxford-Blackwell Publishing 2004.; Peker, *agt*, s. 7vd.

Kavimleri/Ege Göçleriyle bu bölgelere kadar ulaşan Deniz Kavimleri ve Arāmiler’in, MÖ 11. ve 9.yy.arasında bu bölgelere gerçekleştirdiği göçler sıralanabilmektedir.

Kuzey Levant’ın hem siyasi hem de ticari açıdan önemli liman kenti olan Ugarit ve Mısır kaynakları dışında buradan ulaşılan kayıtlar Deniz Kavimleri göçünün bu coğrafya açısından yıkımının ne denli büyük boyutta olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu kayıtlara göre MÖ 1185-1180 yıllarına tarihlenen Deniz Kavimlerinin göçüyle birlikte yıkılan Ugarit, neredeyse MÖ 5. yüzyıla kadar yerleşim görmemiştir.²⁰ Kuzey Levant’ta bu dönemden itibaren daha kuzeydeki Ras İbn Hani, Hama, Ras-el Bassit ve Karkamış gibi kentlerin yerleşime ve ticarete daha elverişli hale getirildiği görülmüştür.

Deniz Kavimleri Göçünün yıkıcı etkileri sonrasındaki Kuzey Levant ile ilgili birincil kaynaklar çoğunlukla Asur Krallarının Anadolu üzerine gerçekleştirdikleri seferlere ilişkin kayıtlardan oluşmaktadır. Bu kayıtlara göre özellikle Amik Ovası ve güneyindeki coğrafyada baskın bir Hitit etkisi gözlenmiştir. Amik Ovası ve yakın çevresinde Hititli ve Luvili halkın demografik açıdan üstünlüğü görülürken, güneye inildikçe Sami kökenli ve gittikçe siyasallaşan Aramili halkın sayıca fazlalığı dikkat çekmiştir.²¹ Erken Demir Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Amik Ovası ve Ası Deltasını içine alan, kabaca günümüz Hatay ilinde Kunulua (Kinalua/Reyhanlı-Hatay) Patina Krallığı’nın varlığı bilinmektedir. Hitit geleneklerine bağlı bir kültürel yapı sergileyen bu krallık, Anadolu’da bu dönemde ciddi bir tehdit olarak beliren Asur ilerleyişine karşı diğer Anadolu’lu ve Suriyeli unsurlarla birlikte hareket etmiştir. Bu doğrultuda Asur’un hem Anadolu’ya geçişi, hem de asıl amacı olan Doğu Akdeniz/Levant egemenliği için Amik Ovasını içine alan Kuzey Levant oldukça önemli bir coğrafyayı simgelemiştir. Asur Kralları Doğu Akdeniz’de gerçekleştirecekleri emelleri doğrultusunda giriştikleri seferlerinde Amik Ovası’nı, Afrin Çayı’nı takip ederek günümüz Hatay İli’nin Reyhanlı ilçesi yakınlarına ulaşmışlardır. Günümüz Halep ve bu büyük merkezi yapıya bağlı olduğu bilinen Azez ile ilgili olarak Asurca kaynaklarda ilk bilgilere II. Asumnasirpal’e ait kral yıllıklarında rastlanmaktadır. Kral, gerçekleştirdiği 8.seferinde, (MÖ 870) Karkamış’tan ayrılmış ve Patina kralı Lubarna’ya ait olan Hazazu kentine yaklaşmıştır, buradan aldığı altın ve kumaşları metinde şöyle belirtmiştir: (RIMA II, ii.A.0.101.1)

“⁷¹) Patina kralı Lubarna’nın kenti Hazazu’ya vardım, (buradan) altın ve kumaşlar aldım (kabul ettim)...”

Kral, Hazazu’dan²² ayrıldıktan sonra Afrin Çayı’na ulaştığını ve burada bir gece konakladığını bildirmiştir. Afrin Çayı’ndan ayrıldıktan sonra ise Patina kralı Lubarna’nın kralı şehri Kunulua’ya²³ ulaştığından şöyle bahsetmiştir: (RIMA II, iii.70b-77a)

²⁰ Barış Gür, *Tunç Çağını Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 264-266.

²¹ Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, “Üçüncü Arami Göçü’nün Anadolu’nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/13, 2013, s. 35-42.

²² Hazazu günümüz Azez (Halep yakını) olarak düşünülmektedir. J. David Hawkins, “The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period”, in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geography*, Roma 1995, s. 95.

²³ Kunulua/Kinalua (Tayinat Höyük), Antakya’nın 35 km doğusuna lokalize edilmiş, Patina ve Unqi krallıklarına başkentlik yapmış ve III. Tiglat-Pileser döneminde idari bir merkez haline getirilmiştir. Tell Tayinat kazıları sonucu, bu başkentte yerleşimin Erken Demir Çağı’ndan itibaren başladığı, özellikle 7. yüzyıldan itibaren iki farklı yapı tipinin kullanıldığı bilinmektedir. İlk yapı tipinin, Anadolu ve Kuzey Suriye kökenli plan türü olan “bit hilani” şeklinde olduğu, ikinci yapı tipinin, genellikle, 2 sütuna sahip kompleks yapı biçimi olan “in antis” olarak tanımlandığı bilinmektedir. İkinci yapı tipine sahip olan bir saray zemininde yerli halka ait Hiyeroglif Luwice kayıtlara ulaşılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Timothy P. Harrison, “Recent Discoveries at Tell Tayinat (Ancient

⁷²⁾ *Afrin Çayından (‘^{id}ap-re-e’) ayrıldım, Patina Kralı Lubarna’nın kralı şehri Kunulua’ya vardım...”*

Asur krallarının Anadolu ve Doğu Akdeniz coğrafyalarına karşı izledikleri yayılcı politikalar geleneksel bir hal alırken, inceleme konusunun büyük parçasını oluşturan Kuzey Levant coğrafyası bu dönemde Bit-Agusi adını taşıyan, Gusi adlı bir Arami lider tarafından kurulan bir Arami beyliğine bağlanmıştır. Halep merkezli olan bu beylik Asur kralı II. Aurnasirpal’e ait yıllıklarda *Iahan/Yahan* yerleşimi olarak kaydedilmiş ve bu beyliğin Afrin yakınlarındaki önemli bir tapınım merkezi olan Ain Dara’yı toprakları içinde muhafaza ettiği anlaşılmıştır. (Resim 2) Demir Çağı’nda ortaya çıkan genel siyasi görünümün temel tetikleyicisi göç ve ticaret olurken, yavaş yavaş inanç odaklı kültürel aktarım ve mimari tarzın nüfus yapısı üzerindeki etkileri de ortaya çıkmıştır. Ain Dara kült alanı bu açıdan değerlendirildiğinde Erken Demir Çağı için önemli bir örnek niteliğinde olmuştur. Hitit mimari üslubuna göre düzenlenmiş bu tapınım alanında, özellikle Suriyeli tanrılara tapınım gerçekleşmiş ve görkemli yapısı ve muazzam işçiliği ile kendisinden sonraki tarihlerde inşa edilmiş olan birçok tapınağa esin kaynağı olmuştur. Bu önemli kült merkezi yakınlarında Asur Kralı II. Aurnasirpal sert bir savaş yaşandığından, sahip olduğu silah teçhizatı karşısında Patina Kralı Lubarna’nın paniğe kapıldığından, korktuğundan ve ayaklarına kapanarak hayatını bağışlamasını dilediğinden söz etmiştir. II. Aurnasirpal bu savaş sonrasında yüklü bir ganimet de elde etmiştir. Bu ganimetler arasında 20 talent gümüş, 1 talent altın, 100 talent kalay, 100 talent demir, bin kadar büyükbaş hayvan, on bin küçükbaş hayvan, renkli simleriyle kumaşlar, fildişi ve ahşaptan kutular, kaplar bulunmaktadır. Sayılan bu ganimetlere ek olarak 10 adet şarkıcı kadın ve Lubarna’nın yeğenini, zengin çeyiziyle birlikte, aldığını da bildirmiştir. Lubarna’dan ise, minnet duygularıyla birlikte, savaş arabalarını, piyade ve süvarilerini kabul ettiğini kaydettirmiştir.²⁴

Kunulua’nın yakınında olan *Iahan/Yahan* (KUR *Ia-ha-na-a-a*) ülkesine geçen II. Aurnasirpal, buradan da altın, gümüş, kalay ve yine çeşitli hediyeleri kabul etmiştir. II. Aurnasirpal Kunulua’dan ayrıldıktan sonra Asi Nehri’ne ulaştığını ve buradan iki gün sonra Aribua²⁵ şehrine girdiğinden söz etmiştir. Bu bilgi ilgili yıllığa şöyle kaydedilmiştir: (RIMA II, iii.70b-77a)

⁷⁸⁻⁸¹⁾ *Lubarna’nın kralı şehri Kunulua’dan ayrıldım. Asi Nehri’ne ulaştım...Patina Kralı Lubarna’nın kale kenti Aribua’ya girdim...”*

Kunulua) and Their Biblical Implications”, *Congress Volume Munich* Brill 2013, s. 396-425; Timothy P. Harrison, “Temples, Tablets and The Neo-Assyrian Provincial Capital of Kinalia”, *Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies* 6, 2011, s. 29-37.

²⁴ Nurgül Yıldırım, “Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığından Unqi Krallığı’na Antakya ve Amik Ovasının Tarihsel Süreci”. *Belleten*, 80-289, 2016, s. 701-722.

²⁵ Aribua’nın “Raba’u” ya da “Rab’ō” olabileceği, İdlip’de ve Maşyaf’ın 5 km yakınlarında aranması gerektiği düşünülmektedir. Edward Lipiński, *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion, Orientalia Analecta*, 100; Leuven, Peeters 2000, s. 281. II. Aurnasirpal dönemi kayıtlarında, Aribua için Patina kralı Lubarna ile girişilmiş bir çatışmadan söz edilmemiştir. Herhangi bir anlaşmaya yanaşmayan halkların deport edilmiş olabileceği tartışma konusudur. Bu konu ve detaylarla ilgili olarak bkz. Shigeo Yamada, *The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859-824 BC)* Culture&History of the Ancient Near East, Netherlands 2000, s. 73.; Yıldırım, *agm*, 2016, s. 706 vd..

Aribua kentini ele geçiren kral, bu kentin yakınında yer alan Luhutu²⁶ kentini de işgal ettiğini, halka şiddet uyguladığını, kenti yakıp yıktığını ve buradaki askerleri canlı olarak kazığa geçirttiğini anallerinde kayıt altına almıştır.

Luhutu, Hazazu ve Urime bu dönemde Patina topraklarında tahrip edildiği anlaşılan üç şehri simgelemektedir. Kral, Urime şehrini tamamen ele geçirdiğini şehrin girişine bıraktığı yazıtlı stelle de²⁷ kanıtlamıştır.

Asur kralı III.Salmanassar, Amanos dağlarından ve Lallar Dağı’ndan²⁸ sedir ağacı tohumu aldığından söz etmiştir. Gerçekten de III. Salmanassar’ın Amanoslar’a düzenlediği 17. ve 19. seferler, tabletlerde “Hamanu Dağı-Sedir Dağı” olarak geçen Amanoslar’ın, kereste temini nedeniyle ekonomik değerini devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak söz konusu dağlar, sadece inşaatlara sağlam kereste sağlamak için değil, aynı zamanda Güneydoğu Anadolu’ya ve bu arada Patina yerleşimlerine karşı Asurluların girişmiş oldukları askerî seferlerde stratejik bakımdan da büyük rol oynamış olmalıdır. Çünkü burası, kervanlara ve ordulara yol veren Belen Geçidi (Pylae Syriae) ve Arslanlı Bel (Porta Amanica) gibi iki önemli geçide sahiptir.²⁹

III. Salmanassar kendisine zengin Levant’a doğru izlediği rotada önemli bir geçit olan Patina Krallığı’na bağlı yerleşim birimlerini şöyle belirtmiştir: (RIMA III, A.0.102.3-Col II, 9-10)

“Anum-hirbi heykelinin dikili olduğu Atalur dağına ulaştım, onun heykelinin yanına kendi heykelimi diktirdim...Patina ülkesine bağlı Taiya, Hazazu, Nuliya ve Butamu şehirlerini... aldım...”

Metnin devamında kral, Arame’nin topraklarına girdiğinden ve buradan gümüş, altın, şarap ve hayvan aldığından söz etmiştir. Kralın bundan sonra izleyeceği sefer güzergahı, Lübnan’a kadar devam etmiştir. Lübnan ilerleyişinde kralın Aramiler’in çoğunlukta yaşadığı Suriye’deki krallıklardan ciddi bir direniş görmeden yolunda ilerlemiş olması akıllara Asur ve özellikle bu tarihlerde Güneydoğu Anadolu ve Suriye’deki Arami kabileler arasında bir ittifakın gerçekleşmiş olabileceğini getirmektedir.

III.Salmanassar’ın atadığı Aramili kral Surri ile birlikte güneyde olduğu gibi Amik Ovası ve yakın coğrafyası da artık bir Arami Krallığına dönüştürülmeye çalışılmıştır. Surri’nin yerine bir müddet sonra yine Aramili bir kral olan Sasi’nin Patina Kralı olarak atandığı ve kayıtlarda artık müstakil bir Patina Krallığından söz edilmediği görülmektedir. Artık yerli halkın (Luviler) yerine Arami kökenli halkın yönetimde gittikçe etkin bir rol aldığı anlaşılmıştır. Bu durumun devamlılığını sağlayan bir diğer Asur kralı III. Adad Nirari (M.Ö. 810-783) olacaktır. III. Adad-Nirari’nin tahtta kaldığı yıllarda birkaç askerî hareketin dışında, Akdeniz’e ulaşmak

²⁶ Luhutu, Patina ülkesinin güneyine lokalize edilmiştir. Luhutu’nun Hama krallığına bağlı bir yerleşim olduğu bilinmektedir. Yamada, *age*, s. 61.

²⁷ (Ann. 1, r. 42-44).; Yıldırım, *agm*, 2016, s. 715.

²⁸ Lallar Dağı Amanoslar’ın güneyi olarak belirlenmiştir. Atalur Dağı ile aynı dağ uzantısında yer aldığı tartışılmaktadır. Nadav Na’aman, “Two Notes on the Monolith Inscription of Shalmaneser III. From Kurkh”, *Journal of the Tel Aviv University Institute of Archaeology*, Vol.3-No.3. Tel Aviv 1976, s. 92. Atalur/ Lallar Dağı’nın günümüz Azez (Hazazu) ile Amanoslar arasındaki alana lokalizasyonu ve Kurt Dağ olarak tanımlanabileceği de düşünülmektedir. Yamada, *age*, s. 278.; Yıldırım, *agm*, 2016, s. 718.

²⁹ Mehmet Kurt, “M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi”, *Belleten*, Cilt LXX, Sayı 257, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 3-11.; Yıldırım, *agm*, 2016, s. 719.

adına, Fırat Nehrinden Aşağı inerek, Hitit bölgesine girmiş olduğu; Tyre, Sidon ve Filistin'i haraca bağlamış olduğu bilinmektedir.³⁰

MÖ 745 yılında Asur tahtına çıkan III. Tiglat-Pileser, MÖ 738'de Urartular'ın güneyde egemenlik kurma çabalarını engellemek için gerçekleştirdiği seferinde, Unqi bölgesini (Patina Krallığı'nın Aramili yönetimle birlikte değişen adı) tamamen ele geçirmiştir. Bu bölgede yaşanılması olası herhangi bir isyan hareketini önlemek amacıyla da Unqi Krallığı'nı dört politik yapıya bölmüştür. Bu yapılar Unqi, Santal, Yaudi ve Patin olarak belirtilmiştir.³¹ III. Tiglat-Pileser sefere ilişkin kayıta, Unqi sarayından kendisi için aldığı gümüş ve değerli eşyaları belirtmiş ve sonrasında Kinalia şehrini yeniden kurduğunu şöyle aktarmıştır: (Ann,II-92-101)

²⁰⁻²¹ *Ben otoritemi bütünüyle Unqi ve Bît Agusi bölgesinde sağlamlaştırdım. Buralara onları yönetmesi için iki tane idareci yerleştirdim/ görevlendirdim..."*

III. Tiglat-Pileser'in bu sefer kaydıyla birlikte Kuzey Levant'ı tamamen egemenliği altına aldığı ve Luvi ve Aramili halk üzerinde etkin olduğu açıkça ortaya koyulmuştur. Kendisinden sonra Asur tahtında olan ve Levant merkezli bir dış siyaseti devam ettiren II.Sargon döneminde (MÖ 727-705) yaşanan deportasyon (zorunlu nüfus aktarımı) uygulaması Kuzey Levant için uzun vadedeki demografik değişimin de habercisi olmuştur. Levant boyunca mutlak bir otorite kurma çabasındaki Asur, bu dönemde ele geçirmeyi hedeflediği bölgelerde geniş çaplı isyan hareketleriyle karşı karşıya gelmiştir. II. Sargon'un tahtta geçirdiği ilk yılında gerçekleştirdiği, Babil baskını ve İsraililer'e yönelik uyguladığı nüfus aktarımı, Hatti bölgesi olarak da adlandırılan Suriye ve yakınındaki coğrafyayı fazlasıyla etkilemiştir. Bunun en önemli nedeninin, İsrail'den aktarılan nüfusun bu coğrafyaya yerleşmesi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Adı geçen kralın ikinci görev yılında Suriye'de çıkan ve Asur egemenliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen isyanları bastırmak amacıyla düzenlediği seferlerin başarıyla sonuçlandığı, krala ait yıllıklardan anlaşılmaktadır.³² Bu yıllıklarda Patina/ Unqi yerleşimi ile ilgili özel bir bilgi yer almamıştır. Ancak, Hama'da bulunmuş, II. Sargon'a ait olan bir yazıtlı stelde, kralın Muşki, Karkamış ve Que'yi de içine alan bir sefer düzenlediği, bu yerleşimlerde Asur'un gücünü kanıtladığı belirtilmiştir. Kral, düzenlediği bu seferde başarı gösteren askerlerine Hama'da ikamet etme fırsatı tanıdığını kaydettirmiştir. Kral Hama'nın yakınında yer alan Bît-Agusi ve Unqi yerleşimlerini, yazıtın, yarısı kırık olan, son satırlarında şu ifadeler ile belirtmiştir: (B, A-11, 27ff)

¹⁷⁻¹⁹ *Hattili ve Aramlı insanların oturdukları Bît-Agusi ve Unqi ülkelerinde bütün toplam..."*

Kral, metinde de belirtildiği üzere, Luwili halkın da içinde yer aldığı ve Kuzey Levant olarak adlandırılan Unqi ve yakın coğrafyasında ve Arami bir kabile tarafından yönetilen Bît-Agusi krallıklarını tanımlamada, "Hatti'li ve Aram'lı insanların yaşadığı bölge" ifadelerine yer vermiştir. Bu kullanımdan hareketle, Unqi krallığında, azınlıkta da olsa, Hatti'li nüfusun

³⁰ Khurt, *age*, 2009, s. 148-149.

³¹ Bu bölünmüş yapı ile Kuzey Levant kuzeyinde artık siyasi bir bütünlükten Asurbanipal (MÖ 668-631) dönemine kadar söz edilememiştir. Simo Parpola, *The Correspondence of Tiglath-Pileser III from Calah/ Nimrud*, State Archives of Assyria, Vol. XIX, Netherlands 2012, s. 35.; Yıldırım, *agm*, 2016, s. 715.

³² ARAB II, s. 2-3.; Yıldırım, *agm*, 2016, s. 716vd.

varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Tell Tayinat/Kunulua kazıları sonucu ele geçen ve II. Sargon’a ait olduğu düşünülen bir diğer yazıtlı stelin girişinde kral, Tanrıça İstar’a övgülerini sıralamış ve ardından Unqi’nin güneyindeki irili ufaklı krallıkların (Arpad, Dımaşk-Şam, Şimarra, Hama) kendisine karşı bir koalisyon kurduklarından bahsetmiştir.³³ Kurulan bu ittifakla birlikte başlayan Asur’a karşı isyanların dindirilmesi adına, II. Sargon bir sefer düzenlemiş ve bu ittifakın önde gelen ismi Hama kralı Yaubidi’yi (İlubidi) öldürmüştür. Kral, gücünün simgesi olan bu yazıtlı steli, kendisine karşı kurulan koalisyonda yer almadığı anlaşılan Kunulua/Kinalia’ya diktirmeyi uygun bulmuştur.³⁴

II. Sargon’un ardından tahta geçen Sanherib (MÖ 704-681) dönemi, özellikle, Doğu Akdeniz ticaretine egemen olmak isteyen Muški ve Urartu kralları ile mücadele ile geçmiştir. Yine aynı kralların, Anadolu ve Doğu Akdeniz’deki küçük krallıklar ile ittifaklar kurup, bu bölgelerdeki halkı isyana teşvik ettikleri bilinmektedir.³⁵ Yaşanılan bu kaotik süreçte kral, Amik Ovası ve Suriye Bölgesi’ne düzenlediği seferinde, buralardan gemi işçilerini Asur’a sevk ettiğini kaydetmiştir.³⁶ Bu işçileri “Hatti’li insanlar” olarak tanımlayan kral, buradan daha güneye, Tyre ve Sidon sahillerine ulaşmıştır.

Hattili ve Aramlı halkın yaşam alanı olan Kuzey Levant bu dönemde gümüş, altın, kalay, hayvan yetiştiriciliği, şarap üretimi, kumaşları, fildişi ve ahşaptan aksesuarları ve zeytinyağı ile önemli bir ticari hacme sahip olmuştur. Bu dönemde inceleme konusu olan Kuzey Levant’ta Al Mina³⁷ ve Arwad³⁸ iki önemli ticari istasyon olarak görülmüştür. Asur egemenliğinin ardından Babililer tarafından ele geçirilmiş olan Kuzey Levant, bir müddet sonra Pers İmparatorluğu hakimiyeti altına alınmıştır.

3. Kuzey Levant’ta İki Egemen Unsur “Kilikya ve Suriye Satraplıkları”

Mısır hariç tüm Önasyayı fethederek tarihin ilk dünya devletini kuran Pers kralı II. Kyros/Kiros’un MÖ 547/6 yılında Lidya Krallığı’nı ele geçirmesiyle Anadolu’nun Demir Çağı krallıklarının sonuncusu da ortadan kalkmıştır.³⁹ Anadolu ve Levant üzerindeki Pers egemenliği ise Pers Dilinde *ksaçapavan*, Hellence *satrapes*⁴⁰, yani “krallığın koruyucusu” adı verilen bir idari örgütlenme ile sağlanmaya başlanmıştır. Anadolu ve Suriye’de Pers satraplıkları ve satraplarının sistemli hale gelişi Babil’in ele geçirilmesiyle gerçekleşmiştir. Önceleri Kiros tahsil edilecek vergiler bakımından fethettiği ülkelerin hükümdarlarını varis atamış, zamanla vergilerin toplanması için tam yetkili bir sorumlunun yanı sıra fethettiği ülkelerde barışın korunması göreviyle de komutanlar atamıştır. I. Dareios’tan itibaren bilinen ve adına “satraplık” denen eyalet sisteminin kurucusu II. Kiros olarak değerlendirilmiş, ancak Herodot’un (MÖ 480-420) eserinde satraplık sisteminin II. Kiros tarafından kurulmuş olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ksenophon’a göre ise II. Kiros, Babil’de

³³ Jacop Lauinger-Stephan Batiuk, “A Stele of II. Sargon at Tell Tayinat”, *Zeitschrift für Assyriologie*, 105/1, 2015, s. 54-68.

³⁴ Yıldırım, *agm*, 2016, s. 717.

³⁵ Khurt, *age*, 2009, s. 148-149.

³⁶ ARAB II; s.153. Yıldırım, *agm*, 2016, s. 718 vd.

³⁷ Nurgül Yıldırım, “Eski Doğu Akdeniz’de Bir Krali Liman “Al-Mina”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 13, 2019, s. 185-201.

³⁸ Kuzey Suriye sahil şeridindeki liman kenti Arwad için bkz. Edward Lipiński, *Itineraria Phoenicia*, *Studia Phoenicia* 18; *Orientalia Lovaniensia Analecta* 127, Leuven 2004, s. 279-280.

³⁹ Mehmet Ali Kaya, “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı”, *Cedrus* VI, 2018, s. 159-179.

⁴⁰ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, Çev. M. A. İnci. Totem Yayınları, İstanbul 2003, s.101.

gerçekleştirdiği konuşmasında halkı yönetmek, vergileri toplamak, askerlerine maaşlarını vermek ve ülkenin diğer işlerini yürütmek için satraplar (valiler) tayin edeceğini belirtmiştir. Atanan satrap ve atandıkları yerlerin başında Artabatas (Kappadokia), Artakamas (Büyük Phrygia), Khrysantas (Lydia ve Ionia), Adosios (Karia), Pharnoukhos (Aiolis ve Hellespontos Phrygiası) gelmiştir.⁴¹

Herodot tarafından aktarılan satraplık listesinde 20 kadar satraplık yer almıştır. Herodotos'un üçüncü satraplığının sınırları içinde Phrygialılar, Asia Thrakları (Bithynialılar), Paphlagonialılar, Mariandynler, Kappadokialılar (Syrialılar) ve Hellespontos'un (Çanakkale Boğazı) güneyindeki alana yerleşmiş olanlar olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bu aktarımlar içerisinde Herodot'un Kappadokia halkından Suriyeliler/ Beyaz Suriyeliler (Leuko-syroi) diye söz etmiş olması dikkat çekmiştir. Bu kullanımın Demir Çağı başlarından itibaren bu bölgenin halkının, "Suriye Hititleri" denilen Geç Hititler'den oluşması nedeniyle tercih edilmiş olduğunu akıllara getirmiştir.⁴²

Herodot'un listesinde yer alan dördüncü satraplık, inceleme konusu olan Amik Ovası ve Kuzey Suriye ile ilgili halkı Hellen olmayan Kilikia olarak kaydedilmiştir. II. Kiros tarafından yerli bir hanedanın kralı Syennesis'in yönetimine bırakıldığı bilinen Kilikya'nın⁴³ ödeyeceği yıllık vergi miktarı 500 talanta gümüş olarak belirlenmiştir.⁴⁴ MÖ 478 yılında Kariyalı Ksenogoras'ın yönetimine bırakılmış olan Kilikya'nın son yerli hükümdarının adı Tarkumuva olarak kaydedilmiştir.

MÖ 360'lı yıllarda Kilikya'nın yönetimi bir Pers olan Mazday'a bırakılmıştır.⁴⁵ Özellikle Kuzey Suriye bölgesiyle birçok açıdan yakınlığı olan Kilikya'nın Kiros tarafından Tarsus'ta başlatılan büyük bir askeri operasyonla Suriye satraplığı ile olan coğrafi yakınlığı da netleşmiştir. Ksenophon'un bu aktarımına göre Kiros yirmi gün Tarsus'ta kamp kurmuş, ancak bu sırada askerler arasında yayılan yolun dört ay süreceği ve bu seferin Kiros'un kardeşi Artakserkses'e karşı başlatıldığı söylentileri huzursuzluk çıkmasına neden olmuştur. Kiros askerleri arasında çıkan bu huzursuzluğu gidermek amacıyla Tarsus'a uzak olmayan Suriye Satrabı Abrocomas'a karşı sefer yapıldığına askerleri inandırmaya çalışmıştır. Kiros, Tarsus'tan sonra dört günlük yürüyüşle Kilikya'nın son şehri olan Issos'a (Kinet Höyük/ErzinHatay) ulaşmıştır. Buradan beş fersenk bir yürüyüşle Kilikya ve Suriye kapılarına varmıştır. Ancak Artakserkses'e raporunu sunmak için önceden hareket etmiş olan Abrocomas'ı bulamamıştır. Kral Suriye içinde beş fersenk ilerleyip Fenikeliler'in oturduğu kıyı şehri Myriandros'a (İskenderun 5 km güneybatısı) ulaşmıştır.⁴⁶ Kuzey Suriye ve Amik Ovası

⁴¹ Ksen. Kyr. VIII. 6. 4 vd.; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı", *Cedrus VI* (2018) 159-179.

⁴² Hdt. III.90. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı", *Cedrus VI* (2018) 163.

⁴³ Olivier Casabonne, "Kilikya, Bağımsızlıktan Makedon Fethine", *Arkeoatlas*, 6, İstanbul 2007, s. 54-61.

⁴⁴ Hrdt. I. 28, 74. Ksen. Kyr. I. 1. 4; VIII.6. 8. ; Olivier Casabonne, "Local Powers And Persian Model In Achaemenid Cilicia: A Reassessment", *Olba*, II/1 (Özel Sayı), Mersin 1999a, s. 58-59.; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı", *Cedrus VI* (2018) 168.

⁴⁵ Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı", *Cedrus VI*, 2018, s. 169.

⁴⁶ Ksenophon, *Anab.* I 4.6.; Mehmet Kurt, "M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", *Belleten*, Cilt LXX, Sayı 257, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 3-11.

üzerinde etkin olan Suriye ve Kilikya Satraplıklarının coğrafi yakınlığı kısmen de olsa bir kültürel yakınlık ya da etkileşimi beraberinde getirmiştir. İnanç sistemi üzerinde yavaş yavaş yerleştirilmeye çalışılan Pers izlerine Kilikya ve Suriye Satraplıklarında darp edilmiş sikkelerin yanı sıra Pers mızrak taşıyıcıları ve okçuları, Ahuramazda betimlemeleri örnek olarak verilebilir. Bunlara ek olarak Tarsus sikkelerinde görülen grifon figürleri, Baal ve Tarkumuwa’ya ait izler, Nagidos ve Tarsus sikkelerinde görülen Afrodite gibi Pers etkisindeki tanrıça figürleri ve Greko-Pers sitilinde yapılmış kabartmalar⁴⁷ örnek olarak değerlendirilebilir.

Kuzey Suriye ve Amik Ovası yakınlarında bu dönemde baskın nüfus Aramiler tarafından oluşturulmuştur. Anadolu dahil Pers devletinin batısında resmî, idarî ve ticarî dil olarak Aramice kullanılmıştır. Kilikya Satraplığı’nın merkezi olan Tarsus’ta basılan sikkelerde ve Kilikya’nın doğusunda yaygın olarak Aramice kullanılmış, kentin adı Grekçe Terze ile birlikte Aramice TRZ (Tarze/Tarzi) olarak da kaydedilmiştir.⁴⁸ Pers hakimiyeti sırasında Tarsus Kilikya Satraplığı’nın hem siyasi hem ticari merkezi olarak görülmüştür. Kuzey Levant’ı hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan etkileyen diğer satraplık olan Suriye Satraplığı’nda bu dönem Al Mina ve Arwad Limanları önemini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış olsa da Fenikeli ve Yunanlı kolonistler tarafından Doğu ve Batı ticaretinin devamlılığı açısından oldukça etkin bir ticaret merkezi olarak kullanılmıştır. Pers hâkimiyeti altında, özellikle demografik açıdan Fenikeli nüfusa ev sahipliği yapmış olan Al Mina, Hellenistik dönemin başlarında, MÖ 315-313 yıllarında İskender’in komutanı Antigonos tarafından Asi Deltası’nda kurulmuş olan Palaipolis⁴⁹ adındaki bir limanın varlığıyla, eski işlevini ve önemini yitirmiştir.

4. Demir Çağı Sonrası Erken Hellenistik Dönemde Seleukos Yerleşim Merkezleri ve Kuzey Levant’ın Genel Siyasi Çerçevesi

Anadolu ve Suriye ile birlikte neredeyse tüm Eskiçağ halklarını Demir Çağı sonlarına doğru etkileyen gelişme Makedon Kral İskender’in başarılı seferleri olmuştur. Bir dünya imparatorluğu kurmak isteyen İskender, Doğu dünyasının fethi için hazırlıklara başlamış, büyük rakibi Persler’e karşı bir fetih hareketine girişmiştir. Bu durumun nedenlerinden birisi, Büyük İskender’in babasından devralmış olduğu devletten, kurmak istediği büyük dünya imparatorluğuna uzanan planları olmuştur. İskender’in özenle yapmış olduğu hazırlıklardan ve fetih girişimlerinden sonra Pers etkinliğinin uzun zaman sonra işlemediği görülmüştür. İskender, Pers İmparatorluğu’na karşı ezici galibiyetler almış olmasına rağmen, imparatorluğun merkezine ulaşamamış, savaş teçhizatları azalmaya başlamıştır. Bu nedenle Kilikya’nın bereketli düzlüklerine ilerlemek istemiş ve Persler savunmaya geçmeden Kilikya’nın başkenti Tarsus’a girmiştir. Bunun üzerine Kilikya Ovası’nın doğu ucunda, İssos (Kinet Höyük/Erzin) Körfezi’nin üst kesimlerinde Pers ordusu ve İskender’in ordusu karşılaşmıştır. Bu savaşta Kral III. Dareios (Dara) yönetimindeki Pers ordusu büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. İssos Zaferi’nden sonra İskender, kendi adının verildiği Aleksandreia (İskenderun-Hatay) kentini kurmuştur.⁵⁰ İskender’in ölümü ardından yaşanan paylaşım mücadeleleri sonucunda inceleme konusu olan Kuzey Levant’ı içine alan ve neredeyse Manisa’dan Hindistan’a kadar uzanan topraklar Seleukos Nikator tarafından kurulan Seleukos İmparatorluğu’nun hakimiyeti altına

⁴⁷ Ahmet Ünal, *Akdeniz’in En Büyük Antik Tersanesi Dana Adası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 50.

⁴⁸ Ünal, *age.*, s. 51.

⁴⁹ A. John Graham, *Collected Papers on Greek Colonization*, Brill Leiden 2001, s.73.

⁵⁰ Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 103.

alınmıştır. Seleukoslar'ın krali merkezi olan Antiokheia (Antakya) Seleukos kralları tarafından Yunan kurumlarıyla donatılmış ve devletin kültür merkezi haline getirilmiştir. Hellenistik etkilerin fazlasıyla artış gösterdiği Suriye ve yakın çevresi özellikle kurucu kral Seleukos I Nikator tarafından "yeni bir Makedonya" haline getirilmek istenmiştir. Seleukos Krallığı için merkezi bir önem taşıyan Kuzey Levant bölgesi Seleukos bölgesi olarak adlandırılmış ve bu bölgede Seleukos I Nikator tarafından şehirler kümesi/dördüz kentler (*tetrapolis*) oluşturulmuştur. (Harita 7) Bu kentler Antiokheia (Antakya/Hatay), Seleukeia Pieria (Samandağ/Hatay), Apameia (Hama/Suriye) ve Laodikeia (Lazkiye/Suriye) olarak belirlenmiştir.⁵¹ (Harita) Apameia toprakları dönemin iki önemli Hellen gücü olan Seleukoslar ve Ptolemaioslar (Mısır) arasında düzenlenen Suriye Savaşlarının ana coğrafyasını oluşturmuştur.

MÖ 246 yılında Mısır kralı büyük bir hızla ilerleyerek, Suriye üzerinden Mezopotamya'yı istila etmiş ve Babil'e kadar ilerlemiştir. Seleukoslar bir müddet sonrasında önemli bir güç haline gelen Roma'nın Suriye topraklarındaki saldırılarına maruz kalmıştır. Roma ile Seleukoslar arasında uzun süre büyük gerginliğe sebep olmuş olan mücadeleyi sona erdiren Apameia Barışı, başta Kuzey Levant olmak üzere Anadolu'nun politik ve coğrafi çehresinde son derece önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiş, Suriye hakimiyeti Seleukoslar açısından oldukça azalmıştır. Ancak Roma Devleti Seleukos Devleti'nin son kalıntıları Pompeius (MÖ 63) tarafından ele geçirilmiş ve burası Suriye Eyaleti'ne dönüştürülmüştür. Bu eyaletin merkezi Antiokheia olmuştur. Buraya Romalılar tarafından yine Romalı bir vali atanmıştır.⁵²

Özellikle Seleukos Krallığı'nın merkezinde yeralan dört kardeş kent olan Antiokheia (Antakya/Hatay), Seleukeia Pieria (Samandağ/Hatay), Apameia (Hama/Suriye) ve Laodikeia'da (Lazkiye/Suriye) uygulanan göç politikası bir Hellenleştirme siyasetiyle koşut ilerlemiştir. Seleukos krallarınca Makedon ve Yunanlı halkın sistemli bir biçimde Anadolu ve Suriye'de yeni yaşam alanlarında ikameye zorlanması, Seleukoslar'ın yabancı topraklarda hem siyasi hem de kültürel açıdan bu dönemde Kuzey Levant bölgesinde Aramlı, Yahudi ve Fenikeli halkın zaten baskın bir yerleşik kültüre sahip olması, Hellenleştirme politikasının Seleukoslar tarafından istenilen başarıya ulaşmadığının ana nedenlerinden biri olmuştur.

Sonuç

Amik Ovası ve Kuzey Suriye coğrafyasını içine alan Kuzey Levant Bölgesi, Tunç Çağından itibaren aktif ticari hayata ve göçlere sahne olmuş önemli bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu coğrafyanın sahip olduğu konum hem ticarete hem de öz kaynak erişimlerine elverişliliğiyle, tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Geç Tunç

⁵¹ Seleukis Bölgesi olarak da adlandırılan tetrapolis yani kardeş kent/dördüz kent uygulaması Antiokheia ad Orontem (Antakya/Hatay), Seleukeia Pieria (Çevlik/Samandağ/Hatay), Apameia on Axios (Hama/Suriye) ve Loadikeia ad Mare (Lazkiye/Suriye) üzerinden gerçekleşmiştir. Bu kentler MÖ 300-299 yıllarında Seleukos I Nikator tarafından kurulmuştur. Bu kentlerin merkez Antiokheia ad Orontem'e coğrafi açıdan oldukça yakın oldukları görülmekte ve tıpkı Antiokheia ad Orontem ile Seleukeia Pieria gibi, yani bir liman kenti ve hinterlandının birlikteliğine benzer şekilde Apameia on Axios ve Loadike ad Mare'nin de ticari açıdan birbirini desteklediği anlaşılmıştır. Getzel M. Cohen, *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration, and Organization*, Historia, Einzelschriften, number 30, Wiesbaden 1978, s. 17.; Getzel M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, University of California Press 2006, s. 28-29.; Oliver D. Hoover, "The Personification of Apameia", *The American Numismatic Society*, Second Series, 30, Ed. Ute Wartenberg-David Yoon- Oliver D. Hoover, New York 2018, s. 110.

⁵² Seleukoslar Dönemi Antiocheia ve yakın çevresinde yaşanan siyasi gelişmeler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Meltem Temizkan, *Seleukoslar Döneminde Antioch (Antakya)*, (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hatay 2017.

Çağında dönemin iki süper gücü olan Hitit ve Mısır arasında paylaşılamayan topraklar olarak tanımlanan Suriye, bu dönemden itibaren sahip olduğu zengin ticari hacme ek olarak büyük göçler ve istilalara sahne olmuştur. Kadeş Savaşıyla birlikte siyasi açıdan önemi artan bölge, Ugarit gibi Doğu Akdeniz ticaretinin kalbi niteliğindeki merkezi bir limanı da bünyesinde barındırmıştır. MÖ 1200’lerde Deniz Kavimleri /Ege Göçleriyle birlikte denizci halkın bu bölgedeki varlığı netleşmiş, gemi yapımına koşut olarak denizcilik ve deniz ticareti önemli bir ivme kazanmıştır. Fenikeli halkın yaşam alanı haline gelen coğrafya zengin ticari faaliyetleri, öz kaynak ve etnisite çeşitliliğiyle Arami Göçleri için uygun alanı yaratmıştır. Arami Göçleriyle birlikte siyasi otoritenin Aramili liderler lehine dönmesi, Kuzey Levant’ta özellikle siyasi ve kültürel anlamda Sami etkisinin artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Mezopotamya’da Asurlular tarafından sistemli bir biçimde devam ettirilen Doğu Akdeniz’in kontrol altına alınması politikası yavaş yavaş gerçekleşmiş ve Kuzey Levant büyük ölçüde siyasi açıdan Asur hakimiyetine alınmıştır. Asurlular Kuzey Levant’ı baskın Arami kültürden arındırmak amacıyla deportasyon (zorunlu nüfus aktarımı/değişimi) uygulama yoluna gitmiştir. Ancak Asur’un Mezopotamya’da Babil ile gerçekleştirdiği mücadele bu uygulamanın sağlam temelli olmamasına neden olmuş ve Asur egemenliğindeki Kuzey Levant Babil otoritesi altına alınmıştır. Gerek kara, gerek deniz ticaretindeki önemini koruyan bölge Pers hakimiyeti altında köklü nüfus değişimleri yaşamamış, yalnızca siyasi ve kültürel açıdan iki büyük eyalet olan ve etnisite açısından çeşitliliğin oldukça fazla yaşandığı Kilikya ve Suriye satraplıklarının etkisi altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Erken Hellenistik dönemde de Makedonlar’ın İskender’le birlikte gerçekleştirdiği büyük dünya imparatorluğu fikrinin kilit coğrafyalarından biri olan Kuzey Levant’a, ele geçirilmesiyle birlikte, Makedon ve Yunan nüfusun yerleştirilmeye başlanması bu coğrafyada kültürel açıdan büyük bir değişimin planlandığını göstermiştir. Kuzey Levant’ta Makedon ve Yunan nüfusun baskınlığı kültürel liderliği ve dolayısıyla yabancı bir coğrafyadaki mutlak hakimiyeti kesin kılacaktır. Bu doğrultuda İskender ve kendisinden sonra komutanları ele geçirdikleri coğrafyalarda bu siyaseti takip etmiş, Kuzey Levant’ta uygulanan “Hellenleştirme” neredeyse bu siyasetin diğer Hellen krallıkları için bir örneği niteliğini kazanmıştır. Mısır hariç Yakındoğu’nun neredeyse tümünde etkin olan Seleukoslar bu büyük coğrafyadaki otoritelerini Kuzey Levant’ta oluşturdıkları idari sistem aracılığıyla güçlendirmişlerdir. Bu gücü ticari açıdan önemli liman kentlerini, hinterlandı korunaklı kentlerle destekleyerek ve çoğunluğu Sami kökenli olan yerli halkın yanında Makedon ve Yunan nüfusun yaşam alanlarını oluşturdıkları kardeş kent uygulaması ile sistemleştirmişlerdir. Kuzey Levant’ın siyasi ve sosyo-kültürel yapısının, sahip olduğu zengin öz kaynakları, liman kentleri ve konumu temelli geliştiği görülmüştür. Bu özellikleriyle Demir Çağı boyunca gerek yeni/uygun yaşam alanı arayan, gerek zorunlu aktarımlara maruz kalan büyük halk kitlelerinin hem hedefinde, hem de geçiş güzergâhında yer alması, bu coğrafyanın genel hatlarıyla tarihi süreç içerisinde farklı etnik unsurlara ev sahipliği yapmasının temel nedenleri olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

ARAB II: Luckenbill Daniel David, Ancient Royal Inscriptions of Assyrian and Babylonian, University of Chicago Press, 1927.

Ann. : Rost Paul, Die Keilschrifttexte Tiglat-Pileasers III (Annals) I-II, Leipzig 1893.

CAD: The Assyrian Dictionary of the University of Chicago 1956vd.

- Hrdt: Herodotos, *Historiae* Herodot Tarihi, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.
- Ksen. Anab. : Ksenophon Anabasis, Onbinlerin Dönüşü (Türkçesi: Tanju Gökçöl), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.
- RIMA II: Grayson Kirk, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods/ Volume 2 (1114- 859 BC-Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I), Toronto 1991.
- RIMA III: Grayson Kirk, Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC), Toronto 1996.

Modern Kaynaklar

- ARO, Jussi, "Remark on the Language of The Alalakh Texts", *Archiv für Orientforschung* VII, 1954-1956.
- ASTOUR, Michael, C., "The Partition of the Confederacy of Mukiš-Nuhašše-Nii by Šuppiluliuma: A Study in Political Geography of the AmarnaAge", *Orientalia* 38: 1969, s.381-414.
- ASTOUR, Michael, C., "Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Bronze Age 1500-1200 BC", *Syria*, IV 2016, s. 137-144.
- BÜLBÜL, Cemil, *Alalah Buluntularının MÖ. 2. Binyıl Anadolu Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi) , Afyon 2009.
- BOTTERO, Jean, "Les Inventaires de Qatna", *Royal History of Assyria* 43, 1949, s. 137-215.
- CASABONNE, Olivier, "Local Powers And Persian Model In Achaemenid Cilicia: A Reassessment", *Olba*, II/1 (Özel Sayı), Mersin 1999a, s. 57-66.
- CASABONNE, Olivier, "Kilikya, Bağımsızlıktan Makedon Fethine", *Arkeoatlas*, 6, İstanbul 2007, s.54-61.
- COHEN, Getzel M.. *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, University of California Press, California 2006.
- COHEN, Getzel M.. *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration, and Organization*, Historia, Einzelschriften, number 30. Wiesbaden: Franz Steiner, 1978, s. 201-222.
- FAIST, Betina- FINKBEINER, Ursula, "Emar, Hitit Egemenliğinde Bir Suriye Şehri", Hititler ve Hitit İmparatorluğu", *1000 Tanrılı Halk*, Bonn 1999, s. 474-477.
- GRAHAM, A. John, *Collected Papers on Greek Colonization*, Brill Leiden, 2001.
- GÜR, Barış, *Tunç Çağını Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- HOOVER, Oliver D., "The Personification of Apameia", *The American Numismatic Society*, Inscriptions of Shalmanesser III (859-824 BC) Culture&History of the Ancient Near Second Series, 30, Ed.: Ute Wartenberg-David Yoon- Oliver D. Hoover, New York 2018.

- KAYA, Mehmet, “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı”, *Cedrus* VI, 2018, s.159-179.
- KHURT, Amelie, *Eski Çağ’da Yakındoğu* (MÖ 3000-330), Türkiye İş Bankası Yayınları, Cilt I-II, İstanbul, 2012.
- KUPPER, Jean, R., "Northern Mesopotamia and Syria", *Cambridge Aancient History*, 2.I, 1973, s. 1-41.
- KURT, Mehmet, “M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi”, *Belleten*, Cilt LXX, Sayı 257, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 1-25.
- LANDSBERGER, Benno, “Ras Şamra’da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (çev. Şükrü Akkaya), Cilt. 1, S. 1, Ankara 1942, 85-90.
- LAUINGER, Jacop-Stephan Batiuk, “A Stele of II. Sargon at Tell Tayinat”, *Zeitschrift für Assyrologie*, 105(1), 2015, s. 54-68.
- LEE, John W.I., “Cyrus The Younger Artaxerxes II, 401 BC. An Achaemenid Civil War Reconsidered”, *Revolt and Resistance in the Ancient Classical World and the Near East*, ed. John J. Collins, J.G. Manning Brill-Leiden 2016. s. 105-116.
- LIPİŃSKI, Edward, *Orientalia Lovaniensia Analecta Itineraria Phoenicia*, Studia Phoenicia 18; 127, Peeters- Leuven 2004.
- LONGMAN, Tremper, *Fictional Akkadian Autobiography: A Generic and Comparative Study*, Eisenbrauns-Winona Lake, 1991.
- MIEROOP, Marc. Van, *A History of the Ancient Near East, ca. 3000–323 BC*. Oxford, Blackwell Publishing 2004.
- MILANO, Lucio, "Ebla: A Thirdd-Millennium City-State in Ancient Syria", *Corpus of Ancient Near Eastern II*, 2000, s. 1219-1230.
- MILLER, G. Gary, *The Tigris and Euphrates: Rivers of the Fertile Crescent*. Crabtree Publishing, North America 2010.
- MUHLI, James D., “The Land of Alashiya =References to Alashiya in the Texts of the Second Millennium B.C. and the History of Cyprus in the Late Bronze Age”, *Praktika of the First International Cyprological Congress Practika*, Lefkosia 1972, s. 201-219.
- NA’AMAN, Nadav, *Canaan in the Second Millennium B.C.E.*, Eisenbrauns 2005. *Organization*, Historia, Einzelschriften, number 30. Wiesbaden: Franz Steiner, 1978.
- PARPOLA, Simo, *The Correspondence of Tiglath-Pileser III from Calah/ Nimrud*, State Archives of Assyria, Vol. XIX, Netherlands, 2012.
- PEKER, Hasan, “Karkamış Krallığı”, *Arkeo Atlas*, S. 4, 2005, s. 34-43.
- PEKER, Hasan, *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakındoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2009.
- POTTS, Daniel T., *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. John Wiley Publishing, Chicester-United Kingdom 2004.
- ROST, Paul, *Die Keilschrifttexte Tiglat-Pilesers III Annuals I-II*, Leipzig 1893.

- SMITH, Sidney, *The Statue of İdrimi*, British Institute of Archeology at Ankara, 1949.
- SOLDT, Wilfred H. Van, "The Orontes Valley in Texts from Alalah and Ugarit During the Late Thutmose III: A Study in Historical Topography" *Journal of Near Eastern Studies*, University of California Press, 2006, s. 137-144.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- TEMİZKAN, Meltem, *Seleukoslar Döneminde Antioch (Antakya)*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Hatay 2017.
- ÜNAL, Ahmet, *Akdeniz'in En Büyük Antik Tersanesi Dana Adası*, Arkeoloji ve Sanat Üzerine Bir Değerlendirme, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2018.
- WIESEHÖFER, Josef. *Antik Pers Tarihi*. Çev. M. A. İnci. Totem Yayınları, İstanbul 2003.
- WISEMAN, John D., *The Alalakh Tablets*, British Institute of Archeology at Ankara, 1953.
- WOOLLEY, Leonard, *A Forgotten Kingdom*, A Pelican Book, Baltimore 1953.
- WOOLLEY, Leonard, *Alalakh an Account of The Excavations at Tell Atchana in The Hatay 1937- 1939*, Oxford University, United Kingdom 1955.
- YAMADA, Shigeo, *The Construction of the Assyrian Empire*, Culture and History of the Ancient Near East Series, Brill-Leiden 2000.
- YILDIRIM, Ercüment, "MÖ II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye" *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5/8, 2012, s. 1385-1406.
- YILDIRIM, Ercüment-PEKŞEN, Okay, "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/13, 2013, s. 31-55.
- YILDIRIM, Nurgül, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığından Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovasının Tarihsel Süreci". *Belleten*, 80-289, 2016, s. 701-722.
- YILDIRIM, Nurgül, "Mitanni Kralı Tušratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler", *Ankara Üniversitesi Archivum Anatolicum*, 11/1, 2017, s. 151-168.
- YILDIRIM, Nurgül, "Eski Doğu Akdeniz'de Bir Krali Liman "Al-Mina", *Ankara Üniversitesi Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri* 13, 2019, s. 185-201.
- YILDIRIM, Nurgül, "Kölelikten Efendiliğe Sürgünden Krallığa Doğu Akdenizli Bir Kralın Otobiyografisi Alalah Krali İdrimi", ed. Ahmet Gündüz, Süleyman Hatipoğlu, Haydar Çoruh, *Hatay (Anavatana Katılışının 80.Yıl Armağanı)*, Hiper Yayınları 2019, s. 375-391.
- ZIMANSKY, Paul, "Hittites at Ain Dara", *Recent Developments and in Hittite Archaeology and History*, Eisenbrauns, 2002, s. 177-191.

Resim 1. Alalah Kralı İdrimi Yazıtlı Heykeli (British Museum- 1939,0613.101.)

Harita 1. Geç Tunç Çağı Anadolu ve Suriye Siyasi Görünüm, Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford 2005.

Harita 2. Geç Tunç Çağı Anadolu ve Suriye Siyasi Görünüm, Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford 2005.

Harita 3. Kuzey Levant, J. Casana, Alalakh and the Archaeological Landscape of Mukish: The Political Geography and Population of a Late Bronze Age Kingdom, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 353, 2009.

Harita 4. Mitanni Haritası, (Mirko Novák, “Mitanni Empire and The Question of Absolute Chronology: Some Archeological Considerations”, The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. III. Proceedings of the SCIEEM 2000-2nd Euro Conference, Wien 2007.

Harita 5. Luwi ve Arami Şehir Devletleri (yak. M.Ö. 900) (Jared L. Miller, “Hititler Dönemi’nde Anadolu’da Halklar ve Diller”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 120-127.

Harita 6. Erken Demir Çağı Kent Yerleşimleri Simo Parpola-Porter M, *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2001.

Resim 2. Ain Dara Antik Yerleşimi Paul Zimansky, “Hittites at Ain Dara”, Recent Developments and in Hittite Archaeology and History, Eisenbrauns, 2002.

Harita 7. Seleukos Tetrapolisi, John. D. Grainger, *The Syrian Wars*, Mnemosyne Supplements, Volume: 320, USA 2010.